

Vejens middelalder

Af Lars Grundvad og Janne Krøtel

I mere end to årtier har arkæologer fra Museet på Sønderkov udgravet større og mindre arealer i og omkring det nutidige Vejen. De største udgravninger er gennemført i Vejen Syd ved de store parcelhusudstyknings samt i det nordlige Vejen, hvor undersøgelserne blev aktuelle dels som følge af de store industriudstyknings, der fulgte etableringen af motorvej E20 i starten af 1990'erne, dels netop som følge af motorvejens anlæggelse.

Nærværende artikel omhandler særligt de udgravninger, som blev udført nord og nordvest for Vejen, for de middelalderlige levninger er alle udgravet der, og i det følgende præsenteres de middelalderlige spor efter landsbyen Vejen – dvs. de arkæologiske udgravninger og den middelalderlige Vejen Kirke. Årsagen til, at emnet først er behandlet så sent, er, at forståelsen af byens middelalderlige udseende indtil efteråret 2015 var meget fragmenteret, idet alle udgravninger indtil da kun havde vist halve sandheder, hvis overhovedet så meget. I 2015 fik museet imidlertid muligheden for at gennemføre en større forundersøgelse af et næsten ni hektar stort areal, som stødte op til et udgravningsfelt fra 2007, hvor der blev fundet dele af en relativt velbevaret middelalderlandsby. Undersøgelsen gjorde det muligt, at danne et mere komplet billede af be-

byggelsens omfang, og der kan efterhånden tegnes et ganske berettende billede af en middelalderlig landsbys tidligste udvikling og faste etablering.

Landskabet omkring Vejen

For at forstå, hvorfor der altid har boet mennesker på de jorder, der i dag udgør Vejen, må man først forstå landskabet, som danner grænserne og rammerne for byen.

Vejen-området fremstår som en stor, relativt flad bakkeø, kaldet Vejen Knude. Dette plateau er mod syd afgrænset af den meget markante randzone ned mod engene nord for Kongeåen, mens der mod nord og nordøst findes store moser og vådområder med talrige dødishuller samt Vejen Å. Mod vest findes også flere store vådområder, hvor særligt Malt Mose er betydende. Herved er bakkeøen naturligt afgrænset i alle retninger. Ved Vejen er der et naturligt overfartssted over Vejen Å, hvor der med tiden dannede sig et vigtigt trafikknudepunkt, idet Kongeåen også kunne krydses stik syd derfor.

De to vadesteder var forbundet af Jyllands vigtigste færdselsåre, nemlig Hærvejen. Ved hjælp af placeringen af gravhøje fra den sene bondestenalder og bronzealderen ved vi, at Hærvejens ældste forløb skal dateres til de to perioder, men det er særligt vikin-

Vejens romanske kirke, som den fremstod inden nedrivningen i 1896. Foto: Vejen Lokalhistoriske Arkiv.

getidens og middelalderens spor efter dette vejforløb, der er kendte. Hærvejen følger overordnet set Den jyske Højderyg fra Viborg ned til de nordtyske handelsbyer, og den løb i middelalderen lige øst om Vejens oprindelige kirke. En placering nær på handelsruten sikrede udvikling, udveksling og kontakt til nære og fjerne egne.

Vejen blev anlagt mellem to åløb og Hærvejen, hvor byen havde alle muligheder for at blive et knudepunkt for handel og kommunikation, men af ukendte årsager blev Hærvejsforløbet ændret i løbet af middelalderen, således at de rejsende ikke længere

passerede Vejen, men i stedet krydsede Kongeåen ved Foldingbro. Ifølge Hugo Mathiessen værk om Hærvejen blev overgangen ved Skodborg tilmed lukket i løbet af 1600-tallet, hvilket må have været et stort tilbageskridt for Vejen. Derfor begyndte den egentlige bymæssige udvikling først sent i 1800-tallet, da jernbanen kom til området i 1874.

Landsbyen Vejen

Historisk set kendes Vejen kun ganske sparsomt fra de middelalderlige, skriftlige kilder. Selve bynavnet kan spores tilbage til

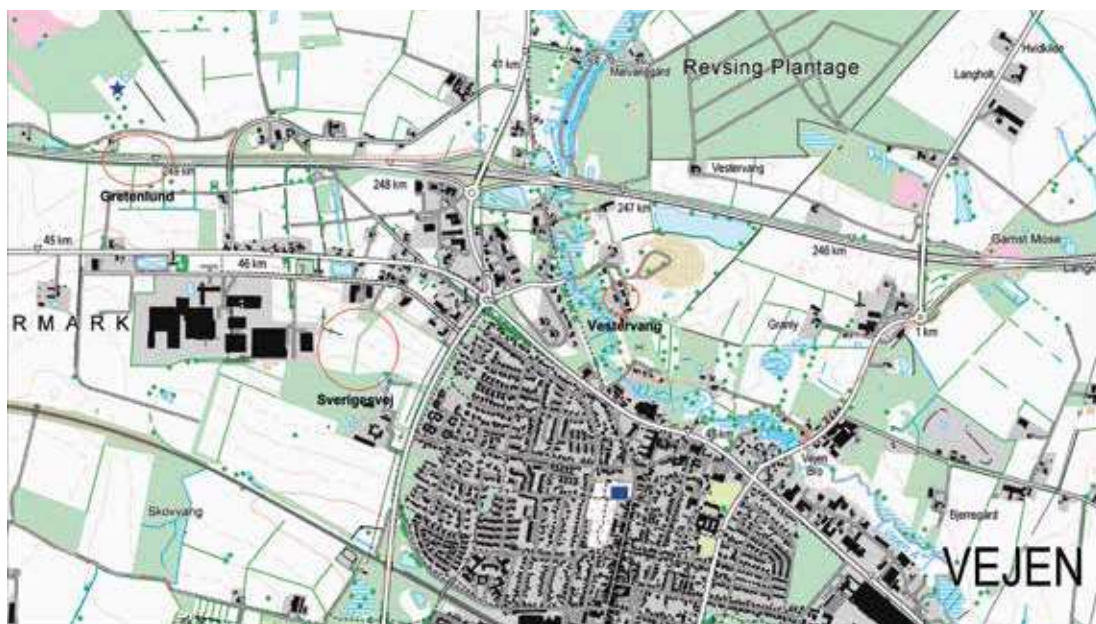
1280, hvor en Erik Nielsen af Saxehage omtales. Han overdrog gods til Biskop Tyge i Ribe pga. af ubetalt gæld. I 1300-tallet nævnes Vejen Kirke i Ribe Oldemoder, hvor det skrives, at kirken havde en lav indkomst, og at den derfor kun skulle betale to skilling sølv til Ribe Domkirke. Kirken, der omtales ved denne lejlighed, blev desværre revet ned i slutningen af 1800-tallet, da behovet for en større kirke opstod, men en del sten med romanske stenarbejder blev genbrugt i den nye kirke, som blev placeret ca. 50 meter mod øst. Disse stenarbejder er af ganske høj kvalitet, og set i lyset heraf, synes kirken ikke at have været decideret fattig ved opførelsen.

Den oprindelige kirke var en romansk kvaderstensbygning med kor og skib, der i senmiddelalderen fik tilføjet våbenhus samt tårn. Kirken fremstod relativt velbevaret før nedrivningen og kendes fra en række tegninger og opmålinger samt fotos. Særligt for kirken var de særegne granitdetaljer i vinduer og døre. Den ene dør, en såkaldt præstedør oprindeligt placeret i korets sydside, har bevaret et tympanon med en udhugget løvelignende figur omgivet af en bladranke. På to af dørens karmsten er der udhugget menneskefigurer. Den øverste er iført en knælang kjortel og har en skjoldlignende genstand i den ene hånd, alt imens han ser ud til at bevæge arme og ben som i en dans. Nedenunder er en mindre figur også iført kjortel med armene løftet og bredstående ben. De ydre granitdele af to særligt udsmykkede vinduer er blevet indsat i den nye kirke. Det ene vindue er udsmykket med en tovpletning, hvorfra der øverst mod øst udgår et dyrehoved, og inden i

Udhugget granitdetalje fra Vejens oprindelige kirke, indsat i den nuværende kirkes vestfacade.

Foto: Museet på Sønderkov.

De tre primære fundsteder for bebyggelse, som kan knyttes til det middelalderlige Vejen, ses her markeret med røde cirkler. Desuden ses det omtrentlige fundsted for møntskatten markeret med en stjerne længst mod nord, mens den romanske kirkes placering er vist med en blå firkant midt i det moderne Vejen. Grafik: Museet på Sønderkov.

overliggeren er udhugget et usædvanligt mandshoved med ansigtet vendt nedad. Det andet vindue har en udhugget forhøjning i bunden formet som en keglestub med et lille hul i toppen samt et kors på ydersiden. Hvad funktion, denne detalje har haft, er uklart, men det er bl.a. foreslået, at det kunne være en lysestage eller måske en søjlebase. Figurerne har sikkert haft en særlig betydning for datidens kirkegængere, men det er i dag uvist, hvordan de skal forstås.

Den oprindelige kirkes præcise datering er ukendt, interessant er det dog for den faste etablering af Vejen landsby, at den stod færdig senest ved midten af 1200-tallet. Der

er desværre aldrig erkendt arkæologiske spor efter den middelalderlige landsby omkring selve kirken, da den nuværende by er placeret, hvor man kunne forvente at finde disse spor. Derimod er det lykkedes at finde spor efter gårde, som måske udgør en tidlig middelalderlig fase af Vejen, eller som måske har været en tidlig udflytterlandsby fra Vejen. De udgravede bebyggelser synes at være blevet forladt senest omkring 1300, så det er sandsynligt, at man har forladt et ældre Vejen, for at benytte jorderne omkring kirken som udgangspunkt for det Vejen, vi kender i dag – dvs. at landsbyen først relativt sent stoppede med at vandre.

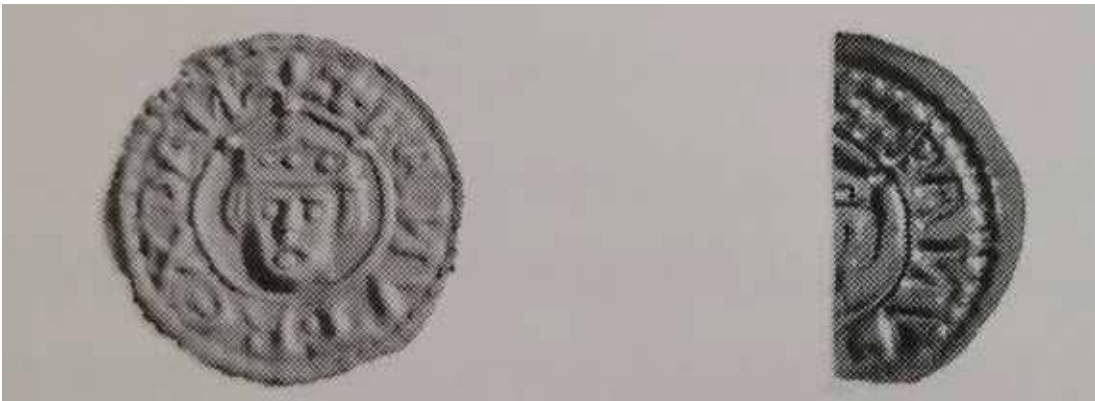

Remenden fra Gretenlund. Fundet blev gjort i en affaldsgrube. Foto: Museet på Sønderkov.

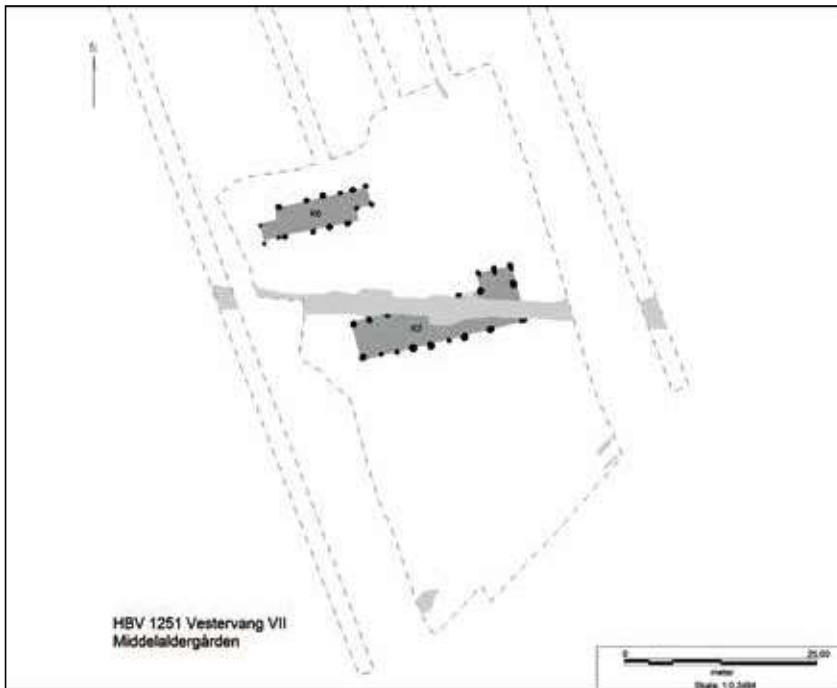
Det tidligmiddelalderlige Vejen er erkendt ved tre arkæologiske undersøgelser, hvoraf én med sikkerhed har afdækket en landsbybebyggelse, og én sandsynligvis repræsenterer en enegård, som lå lidt nordøst for landsbyen. Betydningen af den sidste plads er lidt uklar, og det vil desværre nok forblive sådan, eftersom Motorvej E20 i dag er placeret netop hen over denne lokalitet.

Gretenlund-lokaliteten

Første gang, der blev fundet middelalderlig bebyggelse i området, var ved gården Gretenlund under motorvejsudgravningerne i 1992 og 1993.¹ Desværre blev de middelalderlige levn ikke helt udskilt, da fokus var på en række, lidt ældre gårde, som blev påvist i samme ombæring. Derfor er det lidt usikkert, om der er tale om en del af lands-

En hel og en halv mønt fundet sammen med 11 andre i Vejen Mose. Bemærk ansigtet som forestiller Knud V. Magnussen, der døde den 9. august 1157 i Roskilde. Foto: Nationalmuseet.

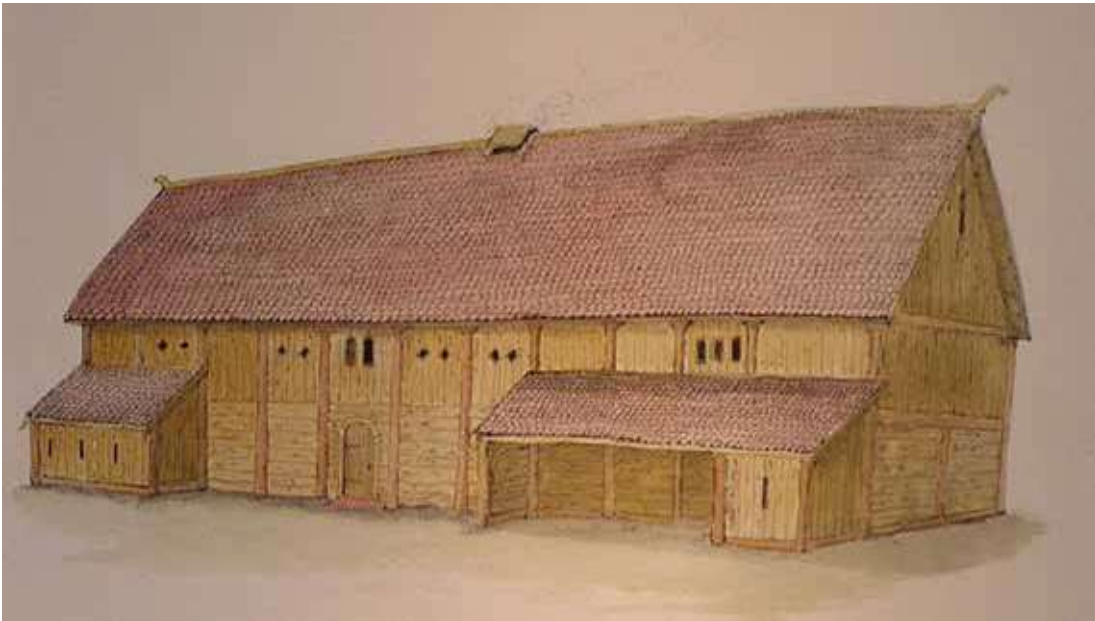

Den formodede enegård fra Vestervang. Salshus K2 mod syd og økonomibygning K6 mod nord. Pladsens huse er vist med mørk grå. Lys grå er moderne forstyrrende nedgravninger. Grafik: Museet på Sønderkov.

byen eller en fase af den, eller om det er en isoleret gård, som dog har ligget i visuel nærhed til landsbyen. Sidstnævnte virker som det mest sandsynlige, for der er et ret stort tomrum mellem Gretenlund-pladsen og nabobebyggelsen, som her kaldes Sverigesvej-pladsen. Selv om de middelalderlige huse kun blev sparsomt undersøgt i 1990'erne, fremkom der enkelte ganske fine genstandsfund. Blandt de flotteste var et bæltebeslag i bronze, som kunne have prydet remenden på en bondes bælte omkring 1100 (side 37, øverst). Genstande som bælte-spændet er interessante, for det er en type fund, som beskriver middelalderens bondestand. En stand som ofte overses, når mid-

delalderen beskrives. Foruden remenden blev der også fundet en del rhinsk basalt, som blev brugt til kværnsten. Fund af den slags er spændende, fordi basalten vidner om, at det lille samfund var i kontakt med det øvrige Europa – og set fra en arkæologs synspunkt er basalt et velkomment fund, da det daterer dets kontekst til sen vikingetid eller tidlig middelalder.

Den umiddelbart isolerede, middelalderlige bebyggelse mod nord lå helt ned mod den i dag delvist drænede Vejen Mose, og bebyggelsen er særdeles interessant, da der netop i Vejen Mose tidligere er fundet en lille møntskat, der dateres til tiden umiddelbart efter 1157. Møntskattens datering vidner om,

*Rekonstruktionstegning af det ene hus fra enegården ved Vestervang nord for Vejen.
Tegning: Svend Aage Knudsen, Museet på Sønderkov.*

at de middelalderlige borgere i Vejen var meget påvirkede af den store borgerkrig i midten af 1100-tallet. Skatten blev fundet allerede i 1892 under tørvegravning i mosen, og dens helt præcise fundsted er derfor lidt uklart, men den består af 13 sølvmønter slået af Knud V i Viborg (side 37, nederst). Det er fristende at forestille sig, at mønternes ejer boede på gården lidt syd for mosen. Måske blev mønterne aldrig gravet op igen efter et tragisk udfald af det oprør, som sluttede med blodgildet i Roskilde i 1157.

Vestervang-lokaliteten

I området, der i dag kaldes Vestervang, blev der i 2007 udgravet bygninger fra den tidli-

ge middelalder samt en række meget ældre huse.² De middelalderlige bygninger udgjorde samlet en gård, som kunne dateres til 1100-tallet ud fra husenes typologi. Gården havde hverken forgængere eller yngre faser, så den havde haft en kort levetid. Der var tale om en ganske velbevaret gård, som har ligget ret tæt ved vadestedet over Vejen Å. Den bestod af et salshus og en ladebygning, som givetvist har været brugt til opbevaring og forarbejdning af afgrøder.

Salshuset havde konstruktionsdetaljer, som indikerede, at huset havde stået i to stokværk, hvorved det var ganske imponerende for sin tid. Blandt konstruktionsdetaljerne var to mindre tilbygninger, der tolke-

des som fundamentene til udvendige trapper. Dertil var husets bærende stolper gravet ganske dybt ned, hvilket indikerer, at de skulle bære en stor vægt. Ved tidligere udgravninger af huse af denne type, er det blevet foreslået, at hustypen blev anvendt af samfundets elite. Det er der dog intet, der tyder på ved Vestervang, hvor der hverken blev fundet genstande eller udskilt andre bygningstyper, der kunne pege i retning af en rigere slægts tilstedeværelse.

Sverigesvej-lokaliteten

Den egentlige landsby blev erkendt og delvist udgravet gennem sommeren 2007, hvor der i forbindelse med en større industriudstyknings blev undersøgt i alt 18.000 m² ved Sverigesvej i Vejen.³ Forundersøgelserne havde vist, at der var massive bebyggelsesspor i form af mange tydelige stolpehuller og affaldshuller, men bebyggelsen kunne ikke umiddelbart dateres, idet der ikke blev udskilt specifikke huse eller gjort daterende fund. Man antog derfor, at der var tale om en bebyggelse fra yngre jernalder. I samme undersøgelsesfase blev det også bestemt, at den erkendte bebyggelse fortsatte mod vest, ud af undersøgelsesarealet.

Ovrraskelsen var stor, da to af langhuse viste sig at have buede vægge. Dette er et fænomen, som typisk kendes fra den sene vikingetid, men som også findes allerede i tiden op til vikingetidens begyndelse og helt ind i 1100-tallet. Ud fra de store spænd mellem de tagbærende stolper og husenes relativt korte udstrækning, blev det sluttet, at disse langhuse hørte til den tidligste middelalder, dvs. 1100-tallet. Husene skulle vise sig at være de ældste på lokaliteten og høre

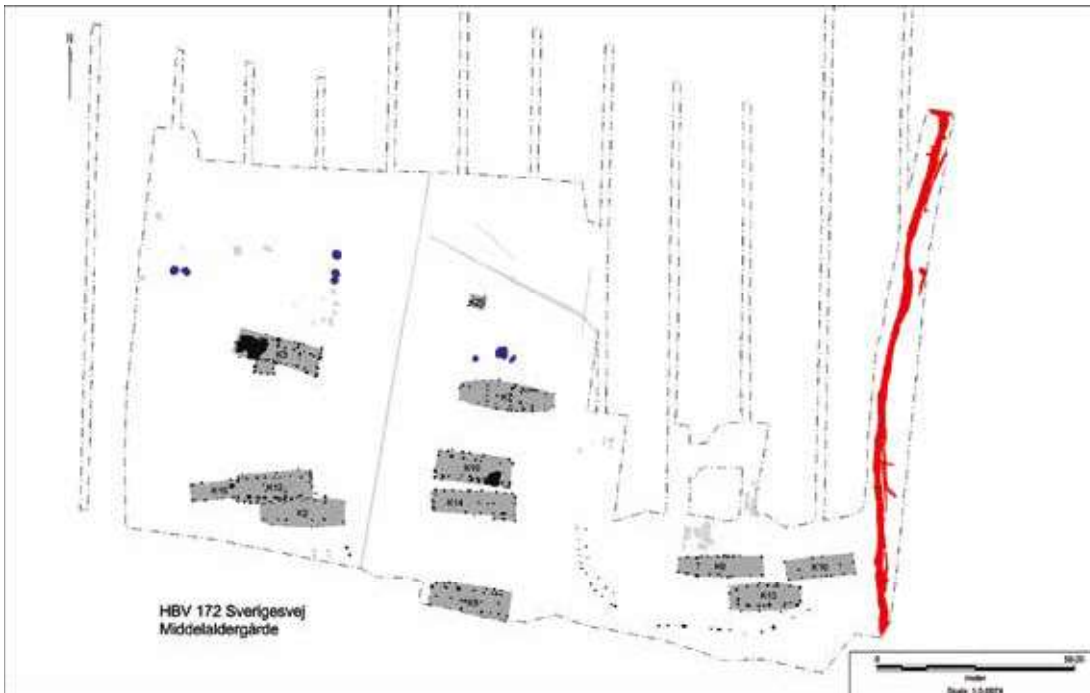
til den landsby, der senere fremstod relativt klart udskilt.

I alt blev der fundet 12 huse af varierende typer og syv brønde, hvoraf især sidstnævnte skulle bidrage med spændende fund. Foruden de to 1100-tals huse, kunne resten dateres til at være opført senest 1250-1300. Dateringerne blev primært bestemt ud fra husenes typer, men der blev også fundet enkelte potteskår, som bekræftede dateringsrammen.

Husene var helt normalt forekommende typer ved udgravning af landbebyggelse, og derfor var det de sammenhænge, husene indgik i, der blev det virkeligt spændende aspekt ved udgravningen. For husene lå placeret således, at det tydeligt kunne ses, at udgravningen bød på tre gårde, som hver havde bestået af et bolighus og et mindre antal ladebygninger. Gårdene var udlagt således, at de lå side om side, og tofterne var længst på den nord-syd orienterede akse. Der kunne ikke udskilles sikre hegn mellem gårdene, men tofternes bredde fremgik alligevel tydeligt, så de må have været definerede på en måde, der ikke viste sig ved udgravningen. Længst mod øst blev der dog erkendt en grøft i flere faser. Denne blev først tolket som at have afgrænset landsbyen mod øst, men en senere undersøgelse har vist, at den snarere fungerede som skel mellem to gårde.

Desværre var det ikke muligt at fortsætte udgravningen mod syd trods det faktum, at gårdene kunne følges ud af feltet, men det er et kvalificeret bud, at gårdene her oprindeligt har stødt op til et øst-vest gående vejforløb. Afgrænsningen var derimod tydelig mod nord, hvor der blev fundet flere brønde.

Isoleret set var brøndene det mest interes-

De tre gårde fra Sverigesvej-lokaliteten. Det ses tydeligt, at der er tale om tre tofter. Pladsens huse er vist med mørk grå, brøndene er optegnet med blå, lys grå er moderne forstyrrende nedgravninger, mens rød viser den omtalte skelgrøft. Grafik: Museet på Sønderkov.

sante ved udgravningerne i 2007. De var alle særdeles vandførende, og det betød, at der var gode forhold for bevarelse af organisk materiale såsom træ, læder og knogle. Tømmeret endte faktisk med at vælte frem på bunden af flere brønde, hvor brøndkasserne trådte tydeligt frem. Især én af brøndkasserne var spændende, da den var bygget af genbrugstømmer fra et hus. Sandsynligvis et hus fra pladsen. Heldigvis var meget af dette genbrugstømmer eg, og derfor kunne der laves dendrokronologiske dateringer af de optagne stykker træ. Dateringerne fra

det midterste gårdsanlægs brønde lyder på hhv. 1081, 1164 og 1202 e.Kr., hvilket bekræfter de typemæssige dateringer på husene.

Naturvidenskaben bidrog med endnu en interessant iagttagelse. Gennem analyser på organisk materiale, som blev indsamlet ved udgravningen, kunne det udledes, at der havde været lyngeng på stedet, hvor landsbyen blev anlagt. Engdraget blev brændt bort, inden man etablerede huse og gravede brønde.

Fundmæssigt var brøndene også de klart mest givende. Foruden genbrugstømmeret

*Træsband fra Sverigesvej-lokaliteten.
Foto: Museet på Sønderskov.*

dukkede der også meget velbevarede hverdagsgenstande op. Heriblandt det hidtil eneste stykke importkeramik fra Vejens middelalder, et lille, fint ornamenteret, grønblåt potteskår, som kom fra en kande fra Rhinegnene. Sådanne skår ses ganske hyppigt i købstæderne, men er sjældne ved landsbyudgravninger i indlandet. De flotteste fund var dog dels en tallerken, som var drejet i træ, dels en næsten perfekt bevaret, stavbygget spand, som blev holdt sammen af et omkringliggende bånd. Begge dele blev fundet på bunden af en brønd, hvor de nok var endt ved et uheld.

Nye resultater

I 2015 opstod muligheden for at undersøge arealerne øst for Sverigesvej.⁴ Selvom skelgrøften, der blev erkendt i 2007, var tolket som landsbyens ydre grænse, var det håbet, at der kunne erkendes yderligere bebyggelse ved den nye udstykning. Resultatet af den arkæologiske forundersøgelse var overraskende positivt, for der fremkom endnu otte huse, som kunne dateres til middelalderen. Desværre er arealet ikke efterfølgende blevet systematisk udgravet, men der kan alligevel udledes vigtig viden om landsbyens størrelse og struktur af de foreløbige resul-

*Tallerken fra Sverigesvej-lokaliteten.
Foto: Museet på
Sønderskov.*

tater. Landsbyen er således ca. dobbelt så stor, som tidligere antaget. Udgravningens tolkning er, at antallet af huse og deres spredning viser, at landsbyen bestod af op til tre gårde mere, end man vurderede i 2007. Præcis som ved den tidligere udgravningsetape lod det til, at hver gård havde haft særskilte brønde beliggende nord for tofterne – en klynge kunne således påvises i en af søgegrøfterne.

Historisk og arkæologisk set er den påviste landsby meget berettende, da udgravningen giver en sjælden mulighed for at studere de tidligste landsbyers opståen.

Spørgsmålet, der kan rejses som følge af udgravningerne ved Sverigesvej-lokaliteten, er, hvorvidt landsbyen udgør en adelslandsby for Vejen, eller om der er tale om en udflytterlandsby.

Idet de ældste huse ved Sverigesvej var rejst tidligere end Vejen Kirke, er det nok mest sandsynligt, at der er tale om en adelslandsby, der først blev stedfast, da man byggede den romanske kirke op ad Hervejen. Det skal dog bemærkes, at enkelte huse kan have stået endnu, da man byggede kirken. Svaret er derfor ikke dateringsmæssigt entydigt, og i teorien kan elementer fra begge

bebyggelser have været i brug samtidigt. Afstanden mellem den østligste udgravede gård i landsbyen og kirken er ca. en km, og der kan derfor også være tale om to uafhængige landsbyer, som brugte samme kirke. I dette tilfælde endte den ene landsby med at være lagt øde senest omkring 1300.

Noter

- 1 Udgravningen benævnes HBV 292 Gretenlund I & I. Udgravningsleder og beretningsansvarlig var Per Ole Rindel.
- 2 Udgravningen benævnes HBV 1251 Vestervang VII. Udgravningsleder og beretningsansvarlig var Steffen Terp Laursen.
- 3 Udgravningen benævnes HBV 172 Vejen Vestermark, Sverigesvej. Udgravningsleder var Anita Terp og beretningsansvarlig var Lars Grundvad.
- 4 Udgravningen benævnes HBV 1539 Baungård. Udgravningsleder og beretningsansvarlig var Martin Egelund Poulsen.

Janne Krøtel, født 1981, cand.mag. i middelalder- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov. Har skrevet en række artikler om udgravninger udført af Museet på Sønderkov.

Lars Grundvad, født 1983, cand.mag. i middelalder- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov. Har skrevet en række artikler om udgravninger udført af Museet på Sønderkov, særligt om emnet i perioden sen yngre stenalder.